

bir kelâm sıfatının mevcudiyetine işaret edilir.

el-Esmâ ve's-şifât, Ehl-i sünnet düşüncesi doğrultusunda Allah'ın isimlerini şerheden ilk dönem eserlerinden olması bakımından önemlidir. Müellifin dinler tarihi ve İslâm mezhepleri alanındaki geniş bilgisi, işlediği konuları diğer inanç ve mezheplerle karşılaştırmasına imkân sağlamıştır. Yaptığı atıflardan anlaşıldığına göre Hâris el-Muhâsibî ve Ebü'l-Abbâs el-Kalânî'den, özellikle de Eş'arî'nin *Maḳâlâtü'l-İslâmiyyîn*'i ile İbn Fûrek'in ona ait görüşleri derlediği *Mücerredü maḳâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*'den faydalanmıştır. Öte yandan bilhassa ilâhî isimlerin etimolojisini verirken meşhur Arap dilcilerinden istifade etmiş ve zaman zaman bunlardan Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Ebû Zeyd el-Ensârî, Müberrred ve Ebû İshak ez-Zeccâc'ın isimlerini zikretmiştir.

Kitabın tesirlerine gelince, aynı konuda bir eser yazan Ebû Bekir el-Beyhakî (ö. 458/1066) bu kitaptan açıkça söz etmemekle beraber iki hadisin senedini verirken müellifin ismini zikretmiş, bunların ilkinde "kitabında..." ifadesiyle eseri gördüğünü ima etmiştir (*el-Esmâ ve's-şifât*, I, 31, 381). *el-Esmâ ve's-şifât*'in asırlarca ortaya çıkmamasının sebepleri arasında, müellifin kitabını hayatının son döneminde yazmış olması dolayısıyla yeterince duyuramaması, Beyhakî'ye ait eserin kolayca ilim çevrelerine intikali, daha sonra İslâm coğrafyasının doğusunda Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî, batısında Ebû Bekir İbnü'l-Arabî gibi meşhur âlimlerin aynı konuyla ilgili doyurucu eserler kaleme almaları gibi hususlar zikredilebilir. Bu kitapların ele aldığı bazı konuların işleniş ve delillendirilişi Abdülkâhîr el-Bağdâdî ile o kadar benzerlik gösterir ki hepsi bir müellifin kaleminden çıkmış gibidir (meselâ ism-i a'zam konusu için krş. Bağdâdî, vr. 54^a-58^a; Beyhakî, I, 46-49; Gazzâlî, s. 40-41; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, vr. 13^a-16^a; Fahreddin er-Râzî, s. 92-103). Zebîdî ve Süyûtî, Bağdâdî'nin bu kitabından bazı konularda nakiller yapmışlardır (bk. *İthâfû's-sâde*, II, 18-26, 30, 95, 102, 129-131, 137; *el-Müzhir*, I, 27, 28; krş. Bağdâdî, vr. 28^b, 29^a, 32^a, 58^b, 87^b, 128^a, 155^b, 160^a, 175^a, 222^b-224^a, 240^b, 244^a). Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tebşîratü'l-edille*'sinde ise *el-Esmâ ve's-şifât*'taki bazı ibarelerle büyük benzerlik gösteren cümlelere rastlanmaktadır (meselâ bk. Nesefî, I, 142-149, 151, 152-154; krş. Bağdâdî, vr. 20^b-23^b).

el-Esmâ ve's-şifât'ın kütüphanelerdeki nüshalarından son zamanlarda haberdar olunmuştur. Eserin bilinen nüshaları Kayseri Râşid Efendi (nr. 497) ve Akseki Yeğen Mehmed Paşa (nr. 43) kütüphaneleriyle British Museum'da (Or., nr. 7547 DL, 12) bulunmaktadır. Bunlardan Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde kayıtlı olan nüsha 255 varaktan ibarettir. *el-Esmâ ve's-şifât*'ın birinci bölümü, müellif ve esere dair etraflı bir araştırma ile birlikte Muhammed Aruçi tarafından doktora tezi olarak yayıma hazırlanmıştır (1994, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA:

Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *el-Esmâ ve's-şifât*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 497; a.mlf., *Üşûlû'd-dîn*, s. 114-130; a.mlf., *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, mütercim in önsözü, s. XXIII, XXIV; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-maḳâlât*, s. 38, 41-59; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-şifât*, I, 31, 46-49, 381; Gazzâlî, *el-Maḳşadü'l-esnâ*, s. 40-41; Nesefî, *Tebşîratü'l-edille* (Salamê), I, 142-149, 151, 152-154; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-aḳşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 6^b-7^a, 13^a-16^a; Fahreddin er-Râzî, *Levâmî'ü'l-beyyinât* (Sa'd), s. 21-103; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 372; Sübkî, *Ṭabaḳât* (Tanâhî), V, 140; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 27, 28; *Keşfü'z-zunûn*, I, 441; II, 1432; Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, II, 18-26, 30, 95, 102, 129-131, 137; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 667; *Hediyetü'l-ʿarifîn*, I, 606; Metin Yurdağur, *Bibliyografik Bir Kelâm Tarihi Denemesi*, İstanbul 1989, s. 29-31; Ramazan Şeşen, *Nevâdirü'l-maḥṭûṭâtü'l-ʿArabîyye*, Beyrut 1400/1980, II, 202, 203; Fevkiyye Hüseyin Mahmûd, "Uşûlû'd-dîn", *Tî*, VI, 292.

MUHAMMED ARUÇI

el-ESMÂ ve's-SİFÂT

(الأسماء والصفات)

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin
(ö. 458/1066)

Allah'ın isim
ve sıfatlarına dair eseri.

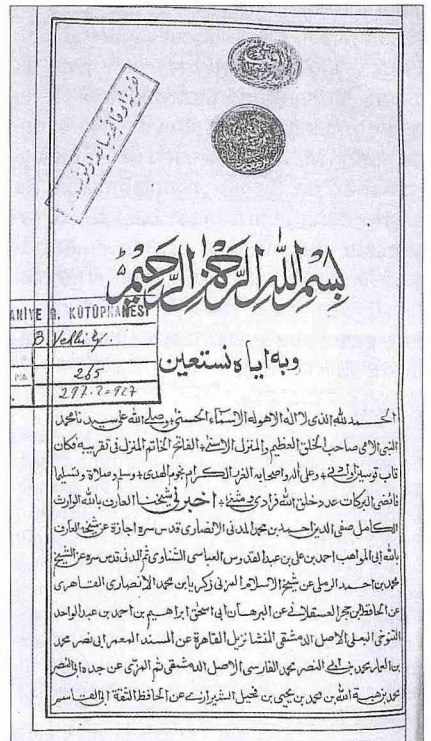
Müellifin belirttiğine göre hocası Ebû Mansûr el-Eyyûbî âyet ve hadislerde geçen, ayrıca bid'at fırkalarının ortaya çıkışından önce Selef'in icmâıyla sabit olan ilâhî isim ve sıfatlar konusunda Ehl-i sünnet'in görüşünü teyit edip Ehl-i bid'at'ın fikirlerini çürütecek bir eser yazmaya kendisini teşvik etmiş, ancak hocası hayatta olduğu sırada müellif İmam Şâfi'ye ait fikhî metinleri ihtiva eden *el-Meb-sûlû'taki* hadisleri tahrîc etmekle meşgul olduğundan onun isteğini vefatından sonra yerine getirebilmiştir. İlâhî isim ve sıfatların geçtiği sahih hadisler-

den mükerrer olmayanların nakledildiği, bunlardan gerekli görülenlerin te'vil edildiği eser iki ana bölüme ayrılabilir. Şekilde bablar halinde düzenlenmiştir.

Birinci bölüm esmâ-i hüsnâyâ ayrılmıştır. Allah'a ait isimlerin mevcudiyetinin Kitap, Sünnet ve icmâ ile sabit olduğunu belirten açıklamalarla başlayan bu bölümde esmâ-i hüsnâ hadisinin çeşitli rivayetleri kaydedilmiş, Allah'ın bunların dışındaki isimlerine temas edilmiş, ardından da ilâhî isimler beş grup halinde incelenmiştir. Burada Allah'ın varlığını, birliğini, yaratıcılığını, benzersiz oluşunu ve kâinatı sadece kendisinin yönettiğini ifade eden isimler yer alır. Bu bölümde daha sonra bazı sûrelerin başında bulunan hurûf-ı mukattaanın esmâ-i hüsnâdan sayıldığı zikredilmekte ve bölüm kelime-i tevhid in faziletine dair bir bahisle sona ermektedir.

İkinci bölüm Allah'ın sıfatlarına dair rivayetlere ayrılmıştır. Burada sıfatların taksimine genel bir bakış yapıldıktan sonra sübûtî sıfatlar üzerinde durulmuş, öteden beri tartışma konusu olan irade ve kelâm sıfatları ayrıntılı bir şekilde

Beyhakî'nin *el-Esmâ ve's-şifât* adlı eserinin ilk sayfası
(Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî, nr. 265)

ele alınmış, ardından Allah'a nisbetinde veya yorumlanmasında farklı görüşler ileri sürülen "şey, zât, nefis, sûret" gibi haberî sıfatlara geçilerek uzun açıklamalarda bulunulmuştur.

Sübki'nin "benzeri bulunmayan bir kitap" diye nitelediği *el-Esmâ ve's-Sifât* ilâhî isim ve sıfatları naslara, özellikle hadislerle dayanarak ispat etmeye ve Selef âlimlerinin görüşleriyle açıklamaya çalışır. Ebû Süleyman el-Hattâbî ile Ebû Abdullah el-Halîmî'den, yer yer de Ebû İshak el-İsferâyîni ve Ebû Mansûr el-Eyyûbî'den faydalanılarak hazırlanan eserde zaman zaman müellifin kendine has görüşlerine de rastlanır. Eserdeki bazı ifadelerle İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'inde yer alan bilgiler arasında benzerlik bulunduğu kabul edilir (Vadet, s. 266-267). Gazzâlî, haberî sıfatları bir araya getirmek amacıyla eser telif edip bu sıfatları çeşitli bablar halinde ele alan kimsenin isabetli bir yol takip etmediğini, zira Hz. Peygamber'in muhtelif ifadelerinde geçen bu kavramların yer aldıkları kompozisyonlardan tecrit edildiği takdirde teşbihi andıran mânalar taşıyabileceklerini söylerken (*İlcâmü'l-'avâm*, s. 75-76) Beyhakî'nin bu eserini veya İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'ini kasetmiş olmalıdır.

Âlimlerin başvurduğu önemli bir kaynak olan *el-Esmâ ve's-Sifât*'ın İstanbul kütüphanelerinde çeşitli nüshaları bulunmaktadır (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 1370; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1307; Âtîf Efendi Ktp., nr. 598). Eser ilk olarak Muhammed Muhyiddin el-Ca'ferî'nin tahkikiyle Hindistan'da (1313), daha sonra M. Zâhid Kevserî'nin tahkikiyle Kahire'de (1358) yayımlanmıştır. Bu neşrin daha sonra ofset baskısı da yapılmıştır (Beyrut 1405/1984). *el-Esmâ ve's-Sifât* Abdullah b. Ahmed el-Ensârî tarafından *Değâ'ıku'l-işârât ilâ me'âni'l-esmâ ve's-sifât* adıyla ihtisar edilmiştir (Beyrut 1988).

BİBLİYOGRAFYA:

Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sifât* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1358 — Beyrut 1405/1984; Gazzâlî, *İlcâmü'l-'avâm 'an 'ilmi'l-ke'lâm* (nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1406/1985, s. 75-76; Sübki, *Tabakât*, IV, 9; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1391; Ahmed Atıyye el-Gâmidî, *el-Beyhakî ve mevâfihü mine'l-ilâhiyyât*, Medine 1412/1992, s. 67-68; Jean-Claude Vadet, "Tradition islamique et es'arisme dans le Livre des noms et attributs divins d'al-Bayhaqî", *BEO*, XXX (1978), s. 253-269.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

ESMÂ bint UMEYS

(أسماء بنت عميس)

Ümmü Abdillâh Esmâ bint Umeys
b. Ma'bed (Ma'd) el-Has'amiyye
(ö. 40/661 [?])

Kadın sahâbî.

Babası Umeys b. Ma'bed ve ünlü damatlarla sahip olmakla tanınan annesi Hind (Havle) bint Avf da sahâbîdir. Esmâ'nın on veya dokuz kardeşinden Meymûne bint Hâris Hz. Peygamber'le, Ümmü'l-Fazl Lübâbe bint Hâris Hz. Abbas'la, Selmâ (Sülmâ) bint Umeys Hz. Hamza ile, kendisi de tanınmış sahâbîlerle evlenmiştir. Esmâ bint Umeys'in, Hz. Peygamber Dârülerkam'a girmeden önce müslüman olup ona biat ettiği kaydedilmektedir. İlk kocası Ca'fer b. Ebû Tâlib'le Habeşistan'a hicret etti. Abdullah, Muhammed ve Avn adlı çocuklarını burada dünyaya getirdi. İbn Hişâm bu çocuklardan sadece Abdullah'ın adını zikreder (*es-Sîre*, I, 323; IV, 359). Hicretin 7. yılında (628) kocasıyla birlikte Habeşistan'dan Medine'ye geldi. Ca'fer b. Ebû Tâlib Mûte Savaşı'nda şehid olunca (Cemâziyelevvel 8/Ağustos 629) Hz. Ebû Bekir'le evlendi (Şevval 8/Ocak 630). Bu evlilikten, Vedâ haccına giderken yolda dünyaya getirdiği Muhammed doğdu. Hz. Ebû Bekir vefat edince vasiyeti üzerine kendisini Esmâ yıkadı. Daha sonra ilk kocası Ca'fer'in kardeşi Hz. Ali ile evlendi; ondan Yahyâ ve Avn (bazı rivayetlere göre Muhammed el-Asgar) adında iki çocuğu oldu.

Esmâ bint Umeys Habeşistan'dan döndüğü günlerde kendisini kızı Hafsa'nın evinde görüp tanyan Hz. Ömer, Mekke'den Medine'ye hicret edenlerin sevap ve fazilet bakımından daha ileride olduğunu söyleyince Esmâ ona itiraz etmiş, kendilerinden önce hicret edenlerin Hz. Peygamber'den ayrıldığını, aç olanların onun tarafından doyurulup cahillerinin eğitildiğini, kendilerinin ise yurtlarından uzakta başka din mensuplarının arasında yaşamaya mecbur kaldıklarını söylemiştir. İlk hicret edenlerden daha az sevaba nâil olma düşüncesi kendisini rahatsız ettiği için durumu Hz. Peygamber'e sormuş, Resûl-i Ekrem de Hz. Ömer ile arkadaşlarının bir hicret sevabı, kendilerinin ise hem Habeşistan'a hem de Medine'ye hicret etmeleri sebebiyle iki hicret sevabı kazandıklarını belirtmiştir (Buhârî, "Meğâzî", 38; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 169).

Esmâ'nın rüya tabirinde yetenekli olduğu, Hz. Ömer'in zaman zaman bu konuda onun görüşünü aldığı nakledilmektedir. Hz. Peygamber'in son hastalığında, rahatsızlığının zâtülcenp olduğu düşüncesiyle Habeşistan taraflarında kullanılan acı bir ilâci Resûlullah'ın istemesine rağmen kendini kaybettiği sırada ağzına sürenlerden biri de Esmâ idi. Hz. Peygamber, bu tatsız ilâcın Habeşistan'dan gelen kadınların işi olduğunu söyleyerek onu ağzına koymamaları yolundaki ikazına uymadıkları için amcası Abbas dışında orada bulunan herkesin ağzına bu ilâcın sürülmesini isteyince Esmâ da bu acı ilâci tatmak zorunda kaldı (İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, VII, 754-755). Taberî'nin rivayetinde, Resûl-i Ekrem'in hastalığını tahmin edip ona ilâç verenin Esmâ olduğu ifade edilmektedir (*Târîh*, III, 196).

Esmâ bint Umeys'in mârifetli bir hanım olduğu anlaşılmaktadır. Kocası Ca'fer-i Tayyâr şehid olduğu zaman onun ölüm haberini Resûl-i Ekrem'in bizzat evine gelerek haber verdiği saate kadar kırk deri tabakladığını söylediğine bakılırsa dericilikle uğraştığı (İbn Sa'd, VIII, 282), Habeşistan'da öğrendiği şekilde Hz. Fâtıma'ya (Abdülhay el-Kettânî, II, 380) veya Zeyneb bint Cahş'a (İbn Kuteybe, s. 555) tabut yaptığı, göz değmesinden sık sık rahatsızlanan Ca'fer'den olan çocuklarına Hz. Peygamber'den izin alarak rukye* uyguladığı (Tirmizî, "Tıb", 19) rivayet edilmektedir.

Hz. Ömer, ilk müslümanlardan olmasını ve İslâm'a hizmetini dikkate alarak Esmâ bint Umeys'e 1000 dirhem maaş bağladı. Esmâ, oğlu Muhammed b. Ebû Bekir'in Mısır valisi olduğu sırada 38 (658) yılında Muâviye kuvvetleriyle çarpışırken öldürüldüğünü öğrenince çok üzüldü. Evinin mescid olarak kullandığı bir odasına kapanıp öfkesine hâkim olmaya çalışırken göğüslerinden kan geldiği nakledilmektedir. Bu olaydan iki yıl sonra da kocası Hz. Ali'yi kaybetti. Kaynaklarda Esmâ'nın Hz. Ali'den sonra vefat ettiği kaydedilmekle beraber bir rivayette (*El² Suppl.* [Fr.], s. 92) 39 (659-60), diğer bir rivayette ise 40 (661) yılında vefat ettiği belirtilmektedir.

Esmâ bint Umeys'ten rivayet edilen altmış hadisten biri *Şahîh-i Buhârî*'de yer almıştır. Diğer dört *Sünen* ile *Müsned*'de (VI, 369-370, 438) bulunan rivayetlerini kendisinden oğulları Abdullah ve Avn b. Ca'fer, torunu Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir, kız kardeşlerinin oğul-